

5. Кораблін С.О. Україна: фінансовий вимір війни / Вісн. НАН України, 2022, No 7. – с.39-41; URL: <https://visnyk-nanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/1104/1108>
6. Global Economic Prospects / World Bank / June 2022 / Chapter I / URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/18ad707266f7740bced755498ae0307a-0350012022/related/Global-Economic-Prospects-June-2022-Chapter-1-Highlights-RU.pdf>
7. Pierre-Olivier Gourinchas Global Economic Growth Slows Amid Gloomy And More Uncertain Outlook / International Monetary Fund / IMFBlog / Jul 2022 / URL: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2022/07/26/blog-weo-update-july-2022>
8. Редзюк Є.В. Післявоєнне соціально-економічне відновлення України: передумови, можливості та перспективи / Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Науково-практичний журнал. N1/28 /2022. – К.: Міленіум, 2022. – с.4-17
9. Редзюк Є.В. Фінансово-економічні механізми та інструменти впливу на світогосподарські процеси / Наукові праці НДФІ. – 2021. – №4. – с. 34-47

Ремех Т. О.,

*кандидат педагогічних наук, старший дослідник,
завідувач відділу суспільствознавчої освіти,
Інститут педагогіки НАПН України,
remehtatyana@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВСТВА ЯК ЗАВДАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті йдеться про мету, основні завдання шкільної громадянської освіти. Акцентовано увагу на потенціалі громадянської освіти у формуванні національної ідентичності учнівства. Описано методичні прийоми, ефективні для вирішення цього завдання. Положення статті ілюструються прикладами.

Ключові слова: громадянська освіта, національна ідентичність, громадянська активність.

The article reveals the purpose and main tasks of school civic education. Attention is focused on the potential of civic education in the formation of the students' national identity. Methodical techniques effective for solving this task are described. The statements of the article are illustrated by examples.

Key words: civic education, national identity, citizenship activity.

Згідно Закону України «Про освіту» метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання й соціалізація особистості, яка: усвідомлює себе громадянином України; здатна жити в суспільстві та цивілізовано взаємодіяти з природою; прагне до самовдосконалення; проявляє готовність до свідомого життєвого вибору, самореалізації, трудової діяльності, громадянської активності [1]. Шкільна громадянська освіта виступає потужним засобом реалізації означеної мети.

Політичні реалії та соціальне замовлення українського суспільства, визначення спільних для громадян демократичних цінностей і національних ідеалів, участь України в загальносвітових та європейських політичних, економічних і соціокультурних процесах зумовлює важливість шкільної громадянської освіти [2, с. 2].

Усталеним є підхід до громадянської освіти як складної динамічної системи, процесу розвитку і соціалізації особистості, формування її національної самосвідомості, громадянської позиції, культури, світоглядних орієнтирів, критичного мислення та творчих здібностей [3, с. 314].

Зміст громадянської освіти в такому значенні складають 1) філософсько-культурологічні, морально-етичні, політологічні, правові, економічні та соціальні знання; 2) громадянські вміння у політичній, правовій, соціальній, економічній сферах суспільного життя, а також загальнопізнавальні вміння (мислити критично, висловлювати й обстоювати власну позицію, вести дискусію тощо); 3) громадянські цінності, ставлення установки. Серед останніх виокремлюють: а) загальнолюдські, наприклад, такі як гідність, справедливість, терпимість, повага до свого роду і батьків, ощадливе ставлення до довкілля та ін.; б) демократичні (цінності та установки громадянського суспільства), як, приміром, почуття власної гідності, поцінування прав людини, активна громадянська позиція, міжкультурне взаєморозуміння, толерантність; в) національні, серед яких відповідальність перед Батьківщиною, повага до національної історії, культури, мови і традицій, відчуття приналежності до української нації [4, с. 12].

Державний стандарт базової середньої освіти метою громадянської та історичної освітньої галузі визначає «...розвиток особистості учня через осмислення минулого, сучасного та зв'язків між ними, взаємодії між глобальними, загальноукраїнськими і локальними процесами; формування ідентичності громадянина України, його активної громадянської позиції на засадах демократії, патріотизму, поваги до прав і свобод людини, визнання цінності верховенства права та нетерпимості до корупції» [5]. Базові знання громадянської та історичної освітньої галузі, визначені цим стандартом, з поміж інших включають і такі змістові одиниці громадянства як взаємодія людей, інтереси і цінності, гідність людини; патріотизм; громадянство; світогляд і цінності, ідентичність та основи її формування тощо.

Можемо констатувати, що засобами громадянської освіти здійснюється вплив на світогляд людини, її відповідний спосіб життя, тому така освіта не обмежується лише набуттям знань, а спрямовується на формування й вдосконалення умінь і навичок, ставлень і установок, що втілюються у активних діях людини.

Зазначимо, що в педагогіці громадянську освіту розглядають як систему (модель) шкільної освіти в двох аспектах: 1) як навчальний предмет та 2) як позапредметну сферу діяльності закладу освіти з формування громадянських цінностей і поведінкових моделей учасників освітнього процесу [6, с. 31].

У межах нашої наукової розвідки розглянемо завдання формування національної ідентичності учнівства в площині предметного підходу до громадянської освіти. Зазначимо, що інтегрований курс «Громадянська освіта» викладають в 10 класі закладів загальної середньої освіти з 2018 року. В серпні 2022 року навчальна програма цього курсу була оновлена відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України, де такі зміни обґрунтовані широкомасштабною збройною агресією російської федерації проти України.

Зокрема, уточнено мету навчання громадянської освіти, що тепер сформульована як «цілеспрямована підготовка учнівства до ефективного функціонування в системі демократичних суспільних відносин на основі соціальної взаємодії, громадянської участі та відповідальності» [2, с. 4]. Також уточнено (розширено) одне із завдань курсу, а саме: «1) розвиток вільної особистості, яка визнає загальнолюдські та національні цінності, приналежність до української політичної нації, керується у власній поведінці морально-етичними критеріями та почуттям відповідальності» [2, с. 4].

Як пріоритетне завдання навчання учнівства громадянства виокремимо формування їхньої національної ідентичності. Зазначимо, що ідентифікація є одним із механізмів соціалізації особистості, за допомогою якої вона опановує норми, ідеали, цінності, моральні якості представників тих соціальних груп, до яких належить. У навчальній програмі зазначено, що «курс передбачає набуття громадянської ідентичності особистістю на різних рівнях – особистому, сімейному та родинному, рівні освітнього закладу та місцевої громади, України, Європи та світу» [2, с. 6].

Нині завдання формування національної ідентичності учнівства набуває особливої ваги з таких основних причин:

- протистояння українського народу широкомасштабній збройній агресії російської федерації, що посягає на суверенітет і територіальну цілісність держави Україна;

- свідоме спотворення української історії, загарбання територій, інформаційна війна, відбирання історичної пам'яті є інструментами держави-агресора;

- необхідність повноцінної взаємодії між громадянами, утворення різними сегментами єдиної громадянської та національної спільноти – політичної нації – для перетворення етнічної, культурної, конфесійної, регіональної різноманітності українського суспільства у фактор його стабільності [7, с. 97].

У формуванні національної ідентичності учнівства засобами громадянської освіти варто послуговуватися такими важливими, на нашу думку, ідеями та проблемними моментами:

- національна ідентичність за своєю суттю є соціальним конструктом, а не вродженою рисою особистості;

- національна ідентичність передбачає присутність спільних елементів у повсякденні (символів, кольорів, історії, культури тощо), спільної історичної пам'яті, історичної території (або малої батьківщини), рівних юридичних прав та єдиних обов'язків для всіх представників;

- українськість проявляється в її етнічній, культурно-мистецькій, громадянсько-політичній та інших формах [8, с. 415];

- національна свідомість та національна ідентичність можуть бути ототожені як уявлення особистості про себе, національну спільноту, націю, а існування національної ідентичності засвідчує ставлення людини до себе як до частини певної спільноти, усвідомлення особливих відмінних її рис [7, с. 95];

- національна ідентичність громадян, виступаючи чинником формування громадянського суспільства, відіграє важливу роль у перетворенні суспільства на цілісну національну та громадянсько-політичну спільноту [7, с. 92];

- формування національної ідентичності ускладнене строкатістю етнонаціональних і регіональних ідентифікацій; великі групи людей, які юридично є громадянами України, живуть у різних щодо національної визначеності ціннісно-сміслових полях [8, с. 415];

- сегментованість українського соціуму проявляється в різноспрямованості суспільних пріоритетів, у формуванні групових інтересів, у міжрегіональних, міжетнічних, міжконфесійних протистояннях та особливостях політичних субкультур [8, с. 415];

- для формування національної ідентичності важливим є усвідомлення багатства різноманітності українського суспільства, концентрування не на тому, що різнить українців, а на тому, що їх об'єднує – постійне прагнення свободи і незалежності, минуле, спільна історія і культурна спадщина, а також майбутнє, яке залежить від сьогоднішніх спільних рішень та дій.

З огляду на вищезазначене, формування національної ідентичності учнівства в курсі «Громадянська освіта» потребує відповідного підходу. Перш за все мова йде про поняття «національна ідентичність», яке, як нам видається, є складним для розуміння десятикласниками/десятикласницями. Відтак робота з цим поняттям потребує послідовності – розуміння його суті учнями/ученицями має збагачуватися від теми до теми. Тому першим завданням вчителя є відбір відповідних тем для такої поняттєвої роботи.

Зрозуміло, що формування національної ідентичності учнів/учениць не обмежується засвоєнням ними того, що означає власне це поняття. Мова йде про формування в них відповідних установок і цінностей, що є виявами національної ідентичності. Це потребує застосування на уроках відповідних методичних прийомів та технологій. Ефективними нам видаються формулювання вчителем та/або учнями/ученицями контроверсійних і дискусійних запитань та залучення учнів/учениць до їх обговорення, адже в дискусії, ствердженні власної позиції та аргументуванні формуються особистісні переконання.

Приклади тем і питань навчальної програми, запитань і пізнавальних завдань для учнів/учениць, прийомів і технологій для застосування на уроках громадянської освіти подано в таблиці 1.

Таблиця 1.

Формування національної ідентичності учнів/учениць на уроках інтегрованого курсу «Громадянська освіта» (10 клас)

Розділ	тема	питання	завдання	прийоми, технології
I. Особистість та її ідентичність	Тема 1. Що таке ідентичність	Громадянська ідентичність	Чому громадянська ідентичність є важливою для людини?	акваріум
			Успішні українці / українки	навчальний проєкт
	Тема 2. Соціалізація особистості	Соціалізація як ресурс формування громадянської ідентичності.	Яку цінність, моральну настанову стверджує прислів'я «Ціну рідній стороні складеш на чужині»?	обговорення в загальному колі
	Тема 3. Самореалізація людини	Життєві цінності й пріоритети. Активна громадянська позиція.	Громадянський вимір ідентичності – це ...	«вільне» письмо
II. Права і свободи людини	Тема 3. Людина і держава	Взаємовідносини «людина – держава».	Що означає бути громадянином / громадянкою України?	ток-шоу
III. Людина в соціокультурному просторі	Тема 1. Соціокультурна багатоманітність	Соціальна згуртованість, солідарність і відповідальність. Соціальні цінності. Гендерна, етнічна, конфесійна різноманітність.	Чи можуть представники різних етнічних груп, які проживають на території України, вважати себе українцями?	«тиха» дискусія
			Як українці проявляють національну ідентичність і пишаються приналежністю до Українського народу?	обговорення в загальному колі

Розділ	тема	питання	завдання	прийоми, технології
			Етнічна і конфесійна строкатість українського суспільства: історичні витоки	навчальний проєкт
	Тема 3. Стереотипи та упередження. Дискримінація. Конфлікти	Війна як найжорсткіший прояв збройного конфлікту.	Що означає бути українцем / українкою в часи російської збройної агресії проти України?	твір-роздум
IV. Демократичне суспільство та його цінності	Тема 2. Громадянське суспільство	Роль громадян у становленні й функціонуванні громадянського суспільства.	Чи є громадянська ідентичність чинником формування громадянського суспільства?	публічна промова
V. Світ інформації та мас медіа	Тема 3. Маніпулятивний вплив медіа	Що таке «мова ворожнечі» і як її розпізнати. Інформаційні війни.	Доведіть твердження: Свідоме спотворення української історії, відбирання історичної пам'яті, захоплення територій, інформаційні війни – це інструменти держави агресора.	ПРЕС метод
VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту	Тема 1. Соціальні цілі економіки	Економіка як сфера життя людей. Соціальна держава.	Суспільний добробут – що залежить від громадян, а що – від держави?	міні дослідження
VII. Україна, Європа, світ	Тема 1. Інтеграція та глобалізація	Вплив глобалізаційних процесів на економіку, культуру, довкілля, людину.	Ідентичність у добу глобалізації: загроза чи нові можливості	дебати (спрощені)
	Тема 3. Україна – член європейського та світового співтовариства	Європейський вибір України.	Суть ідеї європейської ідентичності Українського народу в тому, що ...	незакінчене речення

Як бачимо, інтегрований курс «Громадянська освіта» має значний потенціал у реалізації означеного завдання за умови відповідної організації освітнього процесу. Принагідно зауважимо, що формування національної ідентичності учнів/учениць не відбувається виключно в межах класної кімнати чи шкільних стін, а його результат не виявляється лише на уроках. Робота у цьому напрямку має бути як складником діяльності освітнього закладу, так і завданням системи освіти в цілому.

В умовах, коли український соціум не відчуває себе достатньою мірою українським, а поняття «патріотизм», «національна самоповага» широко вживані лише в політичному дискурсі [8, с. 415], формування національної ідентичності учнівства виступає надважливим завданням. Сьогодні для України становлення потужного громадянського суспільства, консолідація і згуртованість українства, усвідомлення громадянами приналежності до української політичної нації є питанням виживання й збереження держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 23.09.2022).
2. Громадянська освіта (інтегрований курс). 10 клас. Рівень стандарту : Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. 22 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення 22.09.2022).
3. Кришмарел В. Ю., Малієнко Ю. Б., Мацейків Т. І., Ремех Т. О. Актуальні питання компетентісно орієнтованої методики навчання історії та громадянської освіти в ліцеї : методичний посібник [Електронне видання]. Київ : Конві Прінт, 2021. 334 с.
4. Громадянська освіта: методичний посібник для вчителя. Київ, 2008. Видавництво Етна-1. 194 с.
5. Державний стандарт базової середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-rovnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> (дата звернення 23.09.2022).
6. Ремех Т., Пометун О. Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти : методичний посібник [Електронне видання]. Київ : Конві Прінт, 2021. 222 с.
7. Шапаренко О.В. Національна ідентичність як чинник формування громадянського суспільства в Україні // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. 2015. Вип. 20. С. 92-99. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISU_2015_20_16 (дата звернення 22.09.2022).
8. Нагорна Л.П. ІДЕНТИЧНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНА [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К. : В-во «Наукова думка», 2005. С. 415. Режим доступу : http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist_nacionalna (дата звернення 23.09.2022).